

มองการพัฒนาชนบทไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา

ผ่านหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

มหาวิทยาลัยมหิดล



○ เขียม ทองดี *

ก่อนสิบปีที่ผ่านมา:

ย้อนรอยการพัฒนา

ก่อนสิบปีที่ผ่านมา การพัฒนาชนบทยังคงดำเนินไปตามแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักต่อเนื่องจากอดีต ด้วยความเชื่อว่าถ้าเศรษฐกิจดีแล้ว (ปากท้องอิ่มแล้ว) ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม (จิตใจ) รวมถึงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประเทศชาติย่อมจะดีตาม และถ้าชุมชนเมืองดีแล้วจะช่วยให้ชุมชนชนบทติดตามด้วย รัฐทุ่มเทความพยายามในการพัฒนาประเทศผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอย่างต่อเนื่อง แต่ยิ่งพัฒนายิ่งเกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น คนในภาคชนบทหลังไหลสู่เมือง จนต้องปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาใหม่ โดยการกระจายการพัฒนาออกสู่หัวเมืองหรือเมืองหลักในภูมิภาคต่างๆ มากขึ้น แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาชนบทได้ รัฐจึงเริ่มปรับนโยบายมุ่งการพัฒนาชนบทโดยตรง เริ่มต้นที่นโยบายการผันเงินสู่ชนบทที่เรียกว่า “โครงการเงินผัน” ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ปรับเปลี่ยนมาเป็น “โครงการสร้างงานในชนบทและการรณรงค์พัฒนาหมู่บ้าน” ในสมัยรัฐบาล ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ แต่การพัฒนาชนบทก็ยังไม่มีความคืบหน้าขึ้น ยิ่งพัฒนาชาวบ้านยังมี

หนี้สินเพิ่มขึ้น อดายมุขเพิ่มขึ้น ครอบครัวแตกแยก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาโสเภณี ยาเสพติด ความยากจน การศึกษาและสุขภาพ ที่เรียกว่า “โง่ จน เจ็บ” ทำให้รัฐบาลเริ่มหันมาสนใจการพัฒนาสังคมมากขึ้น เน้นการพัฒนาหมู่บ้าน การประกวดหมู่บ้านพัฒนา การให้รางวัลโครงการเด่นๆ เช่น โครงการบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โครงการโคธาสีพัฒนา ฯลฯ แต่การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติยังคงเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงยังคงทำให้เมืองเติบโตขยายตัวมากขึ้น ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชนบทจึงไม่มีที่ท่าว่าจะลดลงแต่อย่างใด

กำเนิดทางเลือกในการพัฒนา

ท่ามกลางปัญหาต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น นักคิด นักวิชาการ นักพัฒนา เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และพระสงฆ์ ต่างเคลื่อนไหวพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนอยู่ในชนบทอย่างเงียบๆ ตามสามัญสำนึกหรือสำนึกรับผิดชอบที่มีต่อชาวบ้านและสังคม เช่น ผลงานการพัฒนาชุมชนของหลวงพ่อนาน (พระครูพิพิธประชานาถ วัดสามัคคี ตำบลท่าสวาง อำเภอมะนัง จังหวัดสุรินทร์) ผลงานการพัฒนาชุมชนของพระธรรมดิลก ประธานที่ปรึกษามูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท (วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล

จังหวัดเชียงใหม่) ผลงานการพัฒนาหมู่บ้านของ พระอาจารย์เฉลิม วุฒิสีโล (บ้านโนนเมือง อำเภอขาม สะแกแสง จังหวัดนครราชสีมา) เป็นต้น ทำให้ชาวบ้าน ในโครงการพัฒนาได้รับความอยู่เย็นเป็นสุขมากขึ้น เริ่ม มีผู้อ้างถึงรูปแบบการพัฒนาดังกล่าวมากขึ้น นักวิชาการ และนักพัฒนาที่สนใจจึงได้ลงไปศึกษาประมวลข้อมูล ความรู้และลักษณะต่างๆ ในการพัฒนามาสร่างเป็น บทสรุป บทเรียน องค์ความรู้ แนวคิด แนวทางในการ พัฒนาออกเผยแพร่พร้อมทั้งวิเคราะห์เปรียบเทียบกับ การพัฒนาตามกระแสหลักให้เห็นว่า รูปแบบนี้ น่าจะเป็น แนวทางการพัฒนาที่สามารถช่วยชาวชนบทให้มีความสุขได้ อย่างแท้จริง ทำให้ผู้ที่อยู่ในวงการพัฒนาเริ่มสนใจ รัฐบาลเองก็ต้องปรับแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (เริ่มปลายแผนฯ ฉบับที่ 5) ให้สอดคล้องกับ ความต้องการของประชาชนมากขึ้น เริ่มกระจายทั้งอำนาจ และงบประมาณสู่ท้องถิ่นโดยตรงมากขึ้น

สถานการณ์การพัฒนาประเทศที่สูงงอม

ผลการพัฒนาประเทศตามแผนการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสร้างความเจริญให้เติบโตขึ้น ในชุมชนอย่างรวดเร็ว มีการลงทุน การจ้างงาน และ โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ขึ้นมากมาย จนทำให้เศรษฐกิจ ของประเทศในภาพรวมขยายตัวร้อยละ 8-9 ต่อปี ดึงดูด คนในชนบทให้อพยพเข้ามาหางานทำในเมืองมากขึ้น เศรษฐกิจเฟื่องฟูจนทำให้ใครต่อใครคาดหวังไว้ว่าประเทศไทยจะเติบโตเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ของเอเชีย แน่แน่นอน ส่วนสถานการณ์ในชุมชนชนบทขณะนั้นแทบ จะไม่มีพลังมันต์ขลังใดๆ เหลืออยู่ คนชนบทเริ่มขายที่ดิน ให้แก่นายทุนแล้วอพยพตัวเองเข้าเมือง หรือไม่ก็อยู่ใช้ เงินในนามของเศรษฐกิจใหม่อย่างสะดวกสบาย

อีกด้านหนึ่งของสังคม กลุ่มคนทำงานภาค ประชาชนที่เกาะติดสถานการณ์การพัฒนาประเทศและ รับรู้ข้อเท็จจริงต่างๆ มาตลอดว่า ความเจริญที่เกิดขึ้นนั้น เป็นเพียงภาพมายาที่เติบโตขึ้นจากเงินกู้จากต่างประเทศ การเติบโตทางเศรษฐกิจที่เห็นจึงเป็นเพียงฟองสบู่ สักวัน หนึ่งจะแตกกระจายแน่นอน จึงรวมตัวกันทำงานพัฒนา

ชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจยั่งยืน หรือที่เรียกว่า "การพัฒนาเศรษฐกิจและจิตใจควบคู่กันไป" ดังกล่าวข้างต้น และขยายวงกว้างมากขึ้น นักวิชาการ นักพัฒนาและผู้สนใจที่เห็นความสำคัญได้ร่วมกันศึกษา วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง บางคนได้นำความรู้จากภูมิปัญญาชาว บ้านในชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนบ้างแล้ว ชื่อเสียงของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม สูงเคียง คงแก้ว พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อมาย สร้อยสระกลาง ในฐานะ ผู้เป็นต้นแบบการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพจากระบบ ทุนนิยมมาเป็นแบบจิตนิยมหรือธรรมนิยมถูกเผยแพร่ออก สู่สังคมมากขึ้น

แนวทางใหม่ในการพัฒนา

"ปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศตาม หลักการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เริ่มสะท้อนความ รุนแรงมากขึ้น ช่องว่างระหว่างชนบทกับเมืองกว้างมากขึ้น การนำทรัพยากรต่างๆ ทั้งคนและธรรมชาติอื่นๆ จาก ชนบทมารับใช้เมืองเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เกิดมลพิษทางสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคมอย่างรุนแรงขึ้นด้วย ขณะที่องค์ ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทในรูปแบบและแนวทาง การพัฒนาตามแบบจิตนิยมที่เรียกว่า วนเกษตร เกษตร พอเพียง เกษตรผสมผสาน พุทธเกษตร เริ่มปรากฏผล เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนว่าสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ใน ชนบทได้ เช่น โครงการพุทธเกษตรของพระอาจารย์ บัญญัติ อนุตฺตโร อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและจิตใจควบคู่กันไป มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอ แม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ และผลงานการพัฒนาของ คณะสงฆ์อำเภอต๋อยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ ต่างดำเนิน ไปอย่างมีประสิทธิภาพ สร้างทางเลือกทางรอดให้กับ ชาวชนบทที่ตกกระบวนพัฒนาแบบทุนนิยม ได้อาศัย เป็นเครื่องพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างน่าชื่นชม"

สถานการณ์ดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยและเงื่อนไข ผลักดันและดึงดูดให้กลุ่มคนผู้สนใจสังคมชนบท ที่ ปรารถนาจากแรงจูงใจฝักใฝ่จะเป็นใหญ่เป็นโตทางการเมือง

การปกครอง เช่น ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตโต ดร.เสรี พงศ์พิศ ศาสตราจารย์ระพี สาคริก เป็นต้น ได้มุ่งมั่นแสวงหาแนวทางใหม่หรือทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชนบทที่เป็นรูปธรรมให้แก่สังคมมากขึ้น ขณะเดียวกันได้ส่งเสริมให้กำลังใจแก่นักคิด นักพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ นักพัฒนา นักบวช นักวิชาการ ปรมาจารย์ ชาวบ้าน รวมถึงนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ได้ช่วยกันสะท้อนผลการดำเนินงานพัฒนาประเทศที่ผ่านมาเปรียบเทียบกับทางเลือกที่เกิดขึ้นใหม่ผ่านการประชุมสัมมนา บทความและหนังสือเผยแพร่ให้สังคมรับรู้ ว่า “การพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ผ่านมานั้นก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น เป็นการพัฒนาที่นำไปสู่การล่มสลายของประเทศชาติในอนาคต หรือเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน”

พร้อมกันนั้นได้ร่วมกันเสนอทางเลือกใหม่ที่น่าจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเน้นการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและการพัฒนาวัฒนธรรมเป็นสำคัญ โดยถือเอาชุมชนเป็นตัวตั้งหรือเป็นเป้าหมายผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกส่วน ข้าราชการและองค์กรภายนอกเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาตามความต้องการของชาวบ้าน มีองค์การสหประชาชาติเข้ามาร่วมสนับสนุนแนวทางนี้ด้วย สังคมยอมรับกระแสการพัฒนาแบบนี้ไว้ในวงกว้างมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมท้องถิ่น/ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน/ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และเก็บรวบรวมสิ่งเหล่านี้เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีเวทีประชุมสัมมนา อบรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ และได้ประมวลความรู้และองค์ความรู้เหล่านั้นออกเผยแพร่สู่สังคมในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดตั้งหอไทยนิทัศน์ขึ้น ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย รวมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรทางวัฒนธรรมทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคขึ้นหลายแห่ง เช่น สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ขณะนั้น) ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาค

ใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นต้น นอกจากนี้ สถาบันการศึกษาหลายแห่งได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนาไว้ในหลักสูตรที่เกี่ยวข้องเพื่อการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีมากขึ้น

หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา:

รูปธรรมประการหนึ่งของทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชนบท

ท่ามกลางกระแสความสำคัญของวัฒนธรรมกับการพัฒนาและการพัฒนาวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมานั้น สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา ซึ่งได้ทำงานด้านศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบทมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 ได้นำความรู้/องค์ความรู้ที่ได้มาเปิดสอนหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาภาษาศาสตร์และภาษาเอเชียอาคเนย์ มาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ได้เปิดหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา ในปี พ.ศ. 2533 ได้จัดฝึกอบรมสัมมนาเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบทมาแล้วจำนวนหลายครั้ง ทำให้มีประสบการณ์และสั่งสมความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมกับการพัฒนาได้จำนวนเพียงพอที่จะเปิดสอนระดับปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา เพื่อสนองตอบต่อแนวคิดแนวทางการพัฒนาชนบทตามความต้องการของสังคมในขณะนั้นได้ จึงได้เปิดหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษาขึ้น เน้นการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา และพัฒนาวัฒนธรรมเป็นสำคัญตามแนวคิดของนักคิดต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น โดยที่ขณะนั้นทิศทางการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยังคงขยายฐานการพัฒนาตามแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบเดิม แต่หันมาให้ความสนใจในการพัฒนาสังคมมากขึ้นแล้ว ประกอบกับกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์จากประเทศตะวันตกได้แพร่อิทธิพลเข้าครอบงำสังคมไทย ผ่านกระบวนการอนุญาตให้สถาบันการเงินต่างประเทศปล่อยเงินกู้จำนวนมากให้กับนักธุรกิจไทย

โดยมีรัฐบาลเป็นประกัน ทำให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตอย่างรวดเร็ว ก่อนที่จะเริ่มอ่อนตัวลงเมื่อปลายปี พ.ศ. 2538 และแตกสลายลงในเวลาต่อมา

สิบปีที่ผ่านมา (2538-2547):

การดำเนินงานของหลักสูตรฯ สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา

วัตถุประสงค์สำคัญของหลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา มุ่งผลิตบุคลากรในระดับมหาบัณฑิตให้มีความรู้ ความเข้าใจในแนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท ซึ่งจะทำให้การพัฒนาชนบทไทยเป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม ไม่ทำลายวัฒนธรรมพื้นฐานและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องภาษาและวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศไทยเป็นอย่างดี สามารถนำเอาแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาและความรู้เกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชนบทได้อย่างสร้างสรรค์ สามารถศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของชุมชน เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ และการวางแผนพัฒนาชุมชนในลักษณะต่างๆ ได้เป็นอย่างดี สามารถถ่ายทอดความรู้และชี้แนะทิศทางที่เหมาะสมในการพัฒนาชนบทไทยได้

หลักสูตรฯ สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษาดำเนินงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์โดยกระบวนการเรียนการสอน การศึกษาวิจัย การบริการวิชาการและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมหลักๆ ได้แก่ การศึกษาในชั้นเรียน การออกศึกษาวิจัยภาคสนาม การศึกษาดูงานการพัฒนาในที่ต่างๆ การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นงานศึกษาวิจัยมุ่งเป้า งานศึกษาวิจัยส่วนบุคคลของคณาจารย์ในหลักสูตร งานศึกษาวิจัยของนักศึกษา การประชุมอบรมสัมมนา งานศึกษาวิจัยและพัฒนาชุมชน งานส่งเสริมกิจกรรมชุมชนท้องถิ่น และงานอาศรมพัฒนาชนบท เป็นต้นว่า งานวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท คำนิยมทางวัฒนธรรมของสตรีในอำเภอดอกคำใต้ บทบาทควายและ

การเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมข้าว ประเพณีพิธีกรรมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาท้องถิ่นในชุมชนภาคกลาง และภาคตะวันตก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนเป็นสุข ภาคตะวันตก เครือข่ายการทำงานท้องถิ่น ทูตทางสังคม ด้านศาสนา องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น การลดต้นทุนของเกษตรกรทำสวนผลไม้ เป็นต้น

ส่วนการออกภาคสนาม หลักสูตรนำนักศึกษาออกศึกษาชุมชนในภาคฤดูร้อนติดต่อกันมาเป็นเวลา 10 ปี ได้ศึกษาวิจัยชุมชนภาคสนามแล้วทุกภูมิภาค และได้ออกศึกษาซ้ำในชุมชนบางแห่งแล้ว ด้านการอบรมสัมมนา ได้จัดประชุมสัมมนาเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง เช่น เรื่อง *โสเภณีเด็ก: ปัญหาใหม่ของสังคมไทย ครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์ คนทั้งบ้าน: วิถีชีวิตการณของสังคมไทย บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทแห่งประเทศไทย* เป็นต้น

ด้านการผลิตมหาบัณฑิต หลักสูตรสามารถผลิตมหาบัณฑิตที่มีคุณลักษณะพึงประสงค์ตามวัตถุประสงค์ไปแล้วมากกว่าหนึ่งร้อยคน ซึ่งคนเหล่านั้นได้เข้าไปทำงานในสถานที่ต่างๆ ทั่วประเทศ นอกจากนี้คณาจารย์ในหลักสูตรยังได้ร่วมกันทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมกับมหาวิทยาลัย องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค หน่วยงานในท้องถิ่น เช่น สภาวัฒนธรรมอำเภอ สภาวัฒนธรรมจังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัด โรงเรียน มูลนิธิในท้องถิ่น ต่อเนื่องตลอดสิบปีที่ผ่านมา

ข้อค้นพบบางประการ

ผลการดำเนินงานของหลักสูตรได้ความรู้ องค์ความรู้ บทเรียน แนวคิด แนวทางที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทที่เกิดขึ้นเป็นไปในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2538 – 2547) ที่ผ่านมามีหลายประการ ดังจะได้นำข้อค้นพบบางประการมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

(1) การพัฒนาชนบทไทย “ละเลยการใช้อำนาจการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา” หรือเป็นปัจจัยในการดำเนินงานพัฒนา เป็นต้นว่า “การสร้างความรู้เพื่อการพัฒนา” ยังคงเน้นการนำความรู้สำเร็จรูป

ที่สร้างโดยมืออาชีพจากในและนอกประเทศ เข้ามาใช้ในชุมชนชนบทเหมือนที่เคยเป็นมาแต่อดีต หรือไม่ก็มอบหมายให้นักคิด นักเขียน นักวิชาการ นักวิจัย นักศึกษาหรือผู้ที่เป็นคนภายนอกชุมชน สร้างความรู้ขึ้นแล้วนำความรู้นั้นมาใช้พัฒนาชนบท ชาวบ้านยังคงไม่มีศักยภาพในการสร้างความรู้เหมือนที่เคยเป็นมา

(2) คนในชุมชนยังขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง กิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกิดจากการคิด การสร้างกรอบคิด การตัดสินใจ การขึ้นนำ การวางแผน การประเมินผลโดยคนภายนอกชุมชน ชาวชนบทยังคงเป็นเพียงผู้ร่วมหรือผู้ถูกกระทำตามประโยคแห่งการพัฒนาเหมือนอดีต

(3) เป้าหมายการพัฒนายังคงมุ่งบรรลุผลเชิงเศรษฐกิจตามวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ขาดการเน้นการบรรลุผลเชิงกระบวนการ เช่น การเพิ่มความรู้ การเพิ่มทักษะ การเพิ่มศักยภาพ การเพิ่มความสามารถ ฯลฯ ในภาวะผู้นำ ในการประกอบอาชีพ ในการจัดกระบวนการ ในการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น

(4) ขาดการส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทที่เป็นเจ้าของปัญหาหรือคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ได้สร้างความรู้ตามกระบวนการที่ถูกต้องโดยพวกเขาเองแล้ว นำความรู้ที่ได้มาใช้แก้ปัญหาชุมชน ทำให้ยังพัฒนาคนยังคงคิดไม่เป็น สร้างความรู้ด้วยตนเองไม่ได้ ไม่มั่นใจในภูมิปัญญาของท้องถิ่น

(5) ความเป็นชุมชนชนบทลุ่มสลายลงอย่างรุนแรง พึ่งพาอาศัยตนเองไม่ได้มากขึ้น ชุมชนชนบทหลายแห่งพึ่งตนเองไม่ได้ แม้กระทั่งน้ำกินน้ำใช้ในครัวเรือนต้องพึ่งพากกลไกต่างๆ จากภาคเอกชนที่ประกอบการเพื่อหวังผลกำไร

(6) ชุมชนในชนบทหลายแห่ง ปัจจุบันเป็นเพียงแหล่งพำนักพักอาศัยของคนขายแรงงาน กรรมกร ลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ประมาทไปเข้าเย็นกลับ หรือไปเย็นเช้ากลับ มีรถคอยรับส่งบริการ แต่ละวันต้องเดินทางไปกลับมากกว่า 200 กิโลเมตร ซื้ออาหารสำเร็จรูป ข้าวถุงแกงถุงมากินในครัวเรือน ปล่อยให้ดินให้ว่างเปล่า

ปราศจากพืชผลหรือพืชผักสวนครัว เพราะไม่มีเวลาเพาะปลูกดูแลรักษา กิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมถูกปล่อยปละละเลยให้เกิดขึ้นเป็นไปตามยถากรรม แทบจะไม่มีผลใดๆ ต่อการดำรงอยู่ของชีวิต

(7) ขาดการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาด้านการทำการเกษตรกรรม คนหนุ่มสาวหนีการทำงานในไร่นาหรือไม่มีค่านิยมในการทำการเกษตร พอใจการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ขายแรงงานตามค่าจ้างขั้นต่ำ โดยอธิบายว่า มีรายได้แน่นอน มันคงกว่าการทำการเกษตรที่มีรายได้ไม่แน่นอน และยังมีรายได้ต่ำกว่าด้วย

(8) ผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ ขายได้ไม่คุ้มทุนหรือขายขาดทุนบ่อยครั้ง ไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ ต้องให้พ่อค้าคนกลางนำผลผลิตไปขายก่อน แล้วกลับมาบอกว่าได้ราคาเท่าไร ซึ่งเป็นราคาที่ให้กำไรที่แก่พ่อค้าทุกๆ กลุ่มแล้ว

(9) คนในชุมชนชนบทมีหนี้สินเพิ่มขึ้น เงินทุนตามโครงการมียาลาช้า โครงการกองทุนเพื่อสังคม โครงการกองทุนหมู่บ้าน เป็นการเพิ่มโอกาสการเป็นหนี้ให้แก่ชาวชนบทอีกทางหนึ่ง เป็นการขอแรงชาวชนบทอุดหนุนจากสายสะพานกลไกต่างๆ ทางเศรษฐกิจในชุมชนเมืองให้หมุนไป เพื่อให้เศรษฐกิจเคลื่อนไหว เกิดการใช้จ่ายเงินอย่างไม่กลัวการเป็นหนี้ ตามคำกล่าวที่ว่า "ถ้าไม่กล้าเป็นหนี้ก็ไม่มีโอกาสรวย" ในรอบแรก เมื่อชาวชนบทได้เงินมาจำนวนหนึ่ง สามารถอุดหนุนจากให้กลไกทางเศรษฐกิจในเมืองหมุนไปได้พอสมควร จนกระทั่งผู้พัฒนาแน่ใจว่า "ใช่! วิธีการนี้จะทำให้เศรษฐกิจในระบบทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยขับเคลื่อนต่อไปได้" จึงให้ทุนรอบสองแก่หมู่บ้าน เพื่อเติมพลังให้ชาวชนบทอุดหนุนจากกลไกดังกล่าวอีกครั้ง โดยที่ไม่ได้ทำให้กลไกทางเศรษฐกิจในชนบทดีขึ้นแต่อย่างใด และไม่มีกลไกทางเศรษฐกิจอยู่ในชนบทหรือถูกสร้างขึ้นในชนบท

(10) สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นกลไกในการพัฒนาที่ไม่ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ใดๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในชุมชน เป็นการชักจูงเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านมาเสริมความแข็งแกร่งทาง

เศรษฐกิจทุนนิยมในชุมชนเมือง มากกว่าการส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวคิดทฤษฎีใหม่ของในหลวง หรือตามแบบวนเกษตร หรือเกษตรผสมผสาน การตัดสินใจผลิตหรือไม่ผลิตสินค้าใด คำนึงแต่การตลาดและการเงินเป็นสำคัญ ไม่ได้หวังที่จะให้สิ่งที่ผลิตเหล่านั้น ถูกบริโภคอุปโภคอยู่ในชุมชนอย่างพอเพียง หรือเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้แต่อย่างใด หวังแต่จะให้สิ่งเหล่านั้น ผ่านกลไกเศรษฐกิจในชุมชนเมืองสู่ต่างประเทศซึ่งในที่สุด ก็เป็นไปได้น้อย

(11) ทางเลือกใหม่

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ พบว่า ยังมีความพยายามในการพัฒนาชุมชนตามรูปแบบใหม่ที่เน้น “การพัฒนาวัฒนธรรมและการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา” ปรากฏในชุมชนต่างๆ มากขึ้น กระจัดกระจายตัวอยู่ในภูมิภาคต่างๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น มีองค์กรและกลไกต่างๆ ที่ลงไปจัดกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนชนบทรวมตัวขึ้นเป็นกลุ่มหรือเป็นคณะประมวลสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ของชุมชนแล้วศึกษาวิจัยสร้างความรู้ตามกระบวนการที่ถูกต้องด้วยตัวเอง โดยมีนักวิชาการและผู้รู้คอยส่งเสริมสนับสนุนหรือเป็นที่เลี้ยง “สร้างสังคมการเรียนรู้ขึ้น” แล้วนำความรู้ที่ได้ ทั้งในเชิงกระบวนการและเชิงวัตถุประสงค์มาใช้แก้ปัญหาของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถฟื้นศักยภาพการพึ่งตนเองบางประการได้ เป็นต้นว่า ชุมชนชนบทในเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) สำนักงานภาค เครือข่ายงานชุมชนเป็นสุข (สสส.) เครือข่ายงานการจัดการความรู้ เครือข่ายงานมูลนิธิเพื่อการพัฒนาบางแห่ง เครือข่ายสถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน (พอช.) รวมถึงชุมชนชนบทเครือข่ายงานวิจัยและพัฒนาบางโครงการของสถาบันการศึกษาบางแห่ง องค์กรและกลไกต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งเสริมชาวบ้านให้สร้างความรู้ชุดต่างๆ ขึ้น เช่น ชุดความรู้เรื่องการลดต้นทุนการผลิตในการทำเกษตรโดยการทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง ชุดความรู้เรื่องการระดมทุนเพื่อการพัฒนาที่สามารถให้สวัสดิการแก่ครอบครัวได้ด้วย ชุดความรู้เรื่องการออม

ทรัพย์สะสมสัจจะ ชุดความรู้ในการทำแผนแม่บทชุมชน เป็นต้น จนดูเหมือนว่าน่าจะเป็นแนวทางที่ดีประการหนึ่ง ในการเยียวยาชนบทให้มีพลังขึ้นได้ในอนาคต หรือนำความสุขอย่างสมดุลมาสู่ชุมชนในอนาคตได้

บทสรุป: แนวโน้มการพัฒนาชนบทที่ควรจะเป็น

การพัฒนาชนบทไทยในยุคโลกไร้พรมแดนเฉกเช่นปัจจุบัน นอกจากจะต้องอาศัยอำนาจทางเทคโนโลยีที่ทันสมัย อำนาจทางการเงิน และอำนาจของความรู้ ข้อมูลข่าวสารเรื่องต่างๆ มาใช้ดำเนินงาน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ แล้ว ยังต้องอาศัย “อำนาจการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนา” เป็นเครื่องมือด้วย โดยการให้ชาวชนบทสามารถสร้างความรู้ได้ด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ที่ได้ไปใช้แก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น และส่งเสริมพฤติกรรมดังกล่าวจนกลายเป็นค่านิยมที่เรียกได้ว่าเป็น “สังคมเรียนรู้” สามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ด้วยชุมชนเอง วิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ ได้อย่างมีเหตุผลเพื่อการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนา จึงจะทำให้ผลการพัฒนานั้นๆ สอดคล้องต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน

